

Ivan Čizmić, Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918. Monografije 5. Vseučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest. Zagreb 1974; strani 316.

Avtorjeva obravnava problematike jugoslovanskega vprašanja pri jugoslovanskih izseljencih v ZDA med prvo svetovno vojno predstavlja osvetlitev dela izseljeniške preteklosti, to je področja, ki je v naši historiografiji še najmanj obdelano.

Poleg strokovne literature, domače in tuje — predvsem ameriške — in bogatega izseljeniškega časopisja, se je avtor naslonil tudi na arhivske vire, ki jih hranijo arhivski zavodi v Jugoslaviji (Arhiv Zavoda za migracije i narodnosti iz Zagreba, Arhiv grada Splita — Izseljenska zbirka, Arhiv Slovenije in drugi). To je dokaz bogatosti naših arhivov za proučevanje izseljeniške zgodovine, vzbuja pa nam tudi misel o neizkoriščenosti arhivskega gradiva izven naše domovine.

Prva svetovna vojna je razgibala politično življenje jugoslovanskih izseljencev v ZDA, ki je bilo pod vplivom delovanja Jugoslovanskega odbora iz Londona in srbske vlade, ter do vstopa ZDA v vojno (aprila 1917) tudi avstro-ogrskih konzularnih predstavništev. Izseljenci (okoli 600.000 Slovencev in Hrvatov in okoli 100.000 Srbov) so bili pred vojno organizirani v društvih, klubih in cerkvenih organizacijah, izdajali so številne liste, vendar prave politične organiziranosti niso poznali, z izjemo socialistov, ki so bili že od 1910. leta organizirani v Jugoslovanski socialistični zvezi kot federalnem delu Ameriške socialistične stranke.

Sarajevski atentat je vzbudil pro- in protiaavstrijska čustva med izseljenci, ki jim je demokratično -nevtralni teritorij ZDA omogočal svobodno izražanje volje ter možnost delovanja Jugoslovanskega odbora iz Londona in srbske vlade, za pridobitev izseljencev za gmotno in moralno pomoč na eni strani, ter številčno pomoč — dobrovoljci — na drugi strani. Odmev teh prizadevanj je bil različen z ozirom na nacionalno pripadnost ter politično opredeljenost.

Skozi ves vojni čas so srbski izseljenci predstavljali bazo velikosrbskim prizadevanjem, katerih nosilci so bili: Mihajlo Pupin, Nikolaj Velimirović, Milenko R. Vesnić, Ljuba Mihailović in drugi. Jugoslovanska ideja pri njih ni imela večjega odmeva.

Pri hrvaških in slovenskih izseljencih so bila prizadevanja Jugoslovanskega odbora mnogo bolj uspešna, čeprav so naletela na opozicijo pri tistem delu — niti ne najšibkejšem — ki je bil proavstrijsko orientiran, in delu izseljencev, ki je bil socialistično usmerjen, med katerimi so prevladovali slovenski izseljenci.

Jugoslovanski odbor iz Londona je s pomočjo svojih odposlancev (Franko Potočnjak, Milan Marjanović, Niko Županič in drugi) organiziral številna zborovanja (kot so I. jugoslovanski zbor v Chicagu marca 1915 leta, II. jugoslovanski zbor v Pittsburghu oktobra 1916. leta in drugi), na katerih so mu izseljenci izražali podporo in svojo odločnost za ustanovitev nove, to je, jugoslovanske države ob upoštevanju narodne enotnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev. Po sklenitvi krfske deklaracije so se trudili za uveljavitev idej izraženih v njej.

Jugoslovansko gibanje v ZDA je bilo zelo živo in raznolično z namenom povezati izseljence za skupen cilj. Z ustanovitvijo jugoslovanske državne tvorbe 1918. leta pa je zamrlo pri večjem delu izseljenstva. Jugoslovanska ideja je imela odmev tudi pri jugoslovanskih socialistih v ZDA, ki so bili do 1917. leta več ali manj v pasivni opoziciji proti delovanju Jugoslovanskega odbora in srbske vlade, po februarški revoluciji in vstopu ZDA v vojno pa so aktivno posegli na področje jugoslovanskega vprašanja. 29. junija 1917. leta sprejeta čikaška izjava je s svojimi zahtevami po jugoslovanski federativni republiki postala temelj republikanskemu gibanju, ki je imelo največ privržencev ravno med slovenskimi izseljenci. Teoretik tega gibanja je bil Etbin Kristan. Gibanje ni zamrlo tudi po ustanovitvi jugoslovanske države 1918. leta; šele po sklenitvah mirovnih pogajanj so uvideli svojo nemoč vplivanja na spremembe politične karte Balkana.

Nosilci jugoslovanske ideje v ZDA so si prizadevali tudi za pridobitev ameriških političnih vrhov in javnosti. Pri teh prizadevanjih so dosegli le delni uspeh, kar so pokazala mirovna pogajanja — nemoč uresničenja ideje o samoodločbi narodov, ki jo je proklamiral tudi ameriški predsednik Woodrow Thomas Wilson.

Vsi projugoslovansko usmerjeni izseljenci so se zavedali resnosti jadranskega vprašanja in v zvezi z njim so polagali velike upe na delovanje ameriškega predsednika na mirovnih pogajanjih. Italijanske aspiracije po delih slovenskega in hrvaškega ozemlja so bile boleč problem pri antantofilskem navdušenju jugoslovanskih izseljencev, ki je bilo v tesni zvezi z nujnim izražanjem lojalnosti do ZDA.

Avtor dela je z vso potrebno širino zajel obravnavano temo. Ob branju njegovega dela se zavemo nujnosti raziskave slovenske izseljenske preteklosti, kar je — na žalost — še vedno neobdelan del naše narodne zgodovine.

Marjan Drnovšek

Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, Tone Zorn: Slovenci v zamejstvu — Pregled zgodovine 1918—1945, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974; strani 326.

Troje priznanih slovenskih zgodovinarjev, strokovnjakov za področja, ki jih obravnavajo v knjigi Slovenci v zamejstvu, se je, kot navajajo v uvodu, lotilo tega pregleda zgodovine na željo Zavoda za šolstvo SRS in Državne založbe Slovenije. Namen tega dela je zapolniti vrzel v slovenskem zgodovino-pisju kar se tiče celovitejšega pregleda novejše zgodovine Slovencev v zamejstvu.

Avtorji opozarjajo, da so imeli pri delu več težav. Tako je bil obseg dela že vnaprej omejen, nekatera vprašanja, ki jih obravnavajo, so še povsem neobdelana, za druga pa ni ustreznih virov. Določena neskladja med posameznimi poglavji izvirajo iz dejstva, da gre za Slovence v treh različnih deželah in v dveh obdobjih: med obema vojnoma in za časa narodnoosvobodilnega boja.